

УДК 378.147.111:808.5

Дмитро Сковронський

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету “Львівська політехніка”
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
sdfortissimo@gmail.com

ФОРМУВАННЯ РИТОРИКО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДОВОГО ОРАТОРА

<http://doi.org/10.23939/law2020.26.096>

© Сковронський Д., 2020

Динамічні зміни сьогодення знаходять свій прояв в перерозподілі ролей суб'єкта і об'єкта комунікації в контексті зростання їхніх професійних знань. Тому в умовах сучасної інформаційної культури освітня парадигма трансформації інформації також істотно видозмінюється. Зовнішнє вираження професійної культури юриста проявляється в його риторико-комунікативній культурі. У ній також відображається весь соціокультурний досвід, який поєднує в собі складові спеціалізованого і буденного.

Ключові слова: риторика, комунікація, професійна діяльність, юрист, судова промова, уміння, навички.

Аналіз дослідження проблеми. Сукупність комунікативних умінь і навичок забезпечує високий рівень комунікантів у межах їх повсякденної юридичної професійної діяльності. Питанням професійної риторичної діяльності юристів, зокрема адвокатів, переймалися різні науковці, серед них: В. І. Бояров, В. О. Попелюшко, С. Я. Фурса, О. В. Маслюк, Т. В. Варфоломєєва, В.І. Галаган, Ю. М. Грошевий, Я. П. Зейкан, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Д. П. Письменний, М.Є. Шумило. Вони встановили, що головними завданнями судової промови загалом і промови захисника зокрема є аналіз фактичних та юридичних обставин кримінального провадження, їх правова оцінка, характеристика особи підсудного та мотивів його поведінки. Водночас слід зауважити, що серед науковців немає єдиної думки щодо визначення поняття “адвокат”, а також існує спірна думка щодо того, чи ідентичні поняття “адвокат” та “захисник”. Висока динамічність організаційних структур правового професійного середовища тягне за собою необхідність передачі загальнообов'язкових, соціально необхідних зразків уніфікованої стереотипної поведінки судових ораторів.

Постановка проблеми. Захисник – центральна постать в процесі, і його виступ в суді є найскладнішим і відповідальним моментом його участі в судочинстві. Оскільки жоден інший вид процесуальної діяльності не висуває до захисника аналогічних вимог, проголошення ним судової промови в дебатах сторін вимагає дуже ретельної і всебічної підготовки. Промова захисника повинна орієнтуватися на закон і мораль і сприяти пошуку істини у справі. Владимирів Л. Є. писав: “... судові змагання не є бій, не є війна; усе тут повинно базуватися на совісті, справедливості і законності” [1]. Поряд з професіоналізмом, промова захисника повинна орієнтуватися на закон і мораль і сприяти пошуку істини у справі.

У своїй професійній діяльності захисник повинен мати чітке уявлення про те, як необхідно побудувати свою промову в процесі, про призначення, зміст, структуру та принципи судової промови, її форму, композицію, стиль, техніку та інші компоненти, без яких не можна розраховувати на проголошення ним якісного виступу в суді і сподіватися на досягнення поставленої мети. Кожна промова захисника в будь-якому процесі індивідуальна, і від того, наскільки професійно вона побудована, залежатиме результат у справі.

Головна сила промови захисника – в її змістовності, в умінні підбирати матеріали, вагомі докази, в логічному розташуванні матеріалу в яскравій і доступній формі. Крім цього, захисник повинен впевнено подавати свою промову, однак вміння виступати публічно, як правило, приходять з досвідом. Для цього необхідно пізнавати різні прийоми ораторського мистецтва. Якщо говорити про оратора загалом, то це людина, яка володіє даром красномовства (риторикою), проте одного лише таланту буває недостатньо, оскільки для того, щоб стати хорошим оратором, судовому ораторові, юристові необхідно багато працювати над цим.

Риторика відіграє дуже важливу роль в юриспруденції. Вже в античності були узагальнені і зведені основи судової промови. Субкультурний феномен юридичної риторики потребує наукового і соціально-практичного осмислення і сьогодні, оскільки він виходить за межі професійного середовища і набуває аксіологічної значущості в інших інституційних структурах.

Мета дослідження обумовлена низкою взаємопов'язаних обставин: уявною легкістю освоєння усного мовлення, перевагою сприйняття писемного мовлення в формі нормативних актів, проникненням в масове мовлення елементів мовних зразків кримінальної та стилістично зниженої лексики та її тиражування засобами масової інформації, відсутністю теоретичних досліджень мовних соціально-культурних проявів та комунікативних дій в юридичному професійному середовищі з метою введення генералізованого розуміння понять “юридична риторика” та “комунікативна компетентність” і обґрунтування їх правомірності.

Виклад основного матеріалу. Юридична риторика – це, перш за все, наукова методологія дослідження справи, а тільки потім мистецтво судової промови і майстерність юридичної техніки. Вона тісно взаємопов'язана з різними галузями права, гуманітарними науками і є одним з прикладних розділів наукової риторики. Юридична риторика як наукова дисципліна вивчає весь спектр проблем, пов'язаних з аналітичною підготовкою і переконливим поданням оціночних висновків про юридично значимі факти в процесі їх вивчення і прийняття рішень правового характеру. Предметом юридичної риторики є переконання у правовій сфері комунікації. Змагальний процес в дебатах побудований на риторичному методі пізнання. Обидві сторони переконують суд у правоті і справедливості своїх позицій.

Переконливість мови залежить від її аргументованості. Аргументація може бути спрямована або на зв'язок елементів, або на їх поділ. Під зв'язком розуміємо єдність або близькість понять, їх систематизацію, таку організацію, за якої цінність одного елемента впливає на цінність інших. Кожному місцю в процесі аргументації може бути протиставлене інше, а сама дискусія може вестися в межах критики посилань, їх вибору та подання в промові [2, с. 89].

Особлива риса риторичної аргументації – здатність переконувати на високому рівні. Вона цілком порівнювана з логічним або математичним доведенням, але не ґрунтується на точних способах міркування. Переконання близьке до доказу за своєю природою, але не тотожне з ним. Воно ширше, оскільки може спиратися не тільки на докази. Повідомлення в процесі переконання ґрунтоване на логічній аргументації. За формою риторична аргументація нагадує логічну, що дало підставу Х. Перельману назвати її “квазілогічною”. На відміну від логічного доказу, який завжди точний, але може виявитися непотрібним. Квазілогічний доказ може бути формально неточним, але, тим не менш, значимим і навіть основним для прийняття рішення, в тому числі і судового. Саме тому аргументація в суді розглядається не як логічна, а як риторична. Позитивне право (на

відміну від природного права) управляється чітко певними текстами, і тому становить особливу царину аргументації. Однак правові норми не є правовими текстами. На це вказували ще Х. Перельман і Л. Ольбрехт-Тітека: “Істотним є те, що тексти позитивного права ... утворюють вихідний пункт нових типів міркування. Юридична аргументація ... розвивається в певній системі; а це виносить на передній план ряд проблем, а саме проблеми, що пов’язані з інтерпретацією тексту” [2, с. 118].

Юридична аргументація безпосередньо пов’язана з відстоюванням різних особистих точок зору на одну проблему. А коли ми маємо справу з питанням відстоювання власної позиції і погляду на проблему, то можна заперечувати повністю психологічні і соціальні умови, без яких аргументація стає безпредметною. Зміна аргументативної ситуації неминуче веде до зміни в тлумаченні колишніх норм права, і змінює переконуючу силу колишніх аргументів. При цьому одна і та сама аргументативна ситуація може по-різному сприйматися різними людьми, що накладає відбиток на процес аргументації.

Послідовне втілення в повсякденну практику конституційного наміру з будівництва правової держави вимагає здійснення комплексного аналізу механізмів вдосконалення риторичної культурної компетентності та впорядкування мовної поведінки юристів у професійному середовищі, а також визначенні основних інституційних засобів вербальної соціалізації як необхідних елементів освоєння професійної культури.

Актуалізація мовної компетентності зумовлює ефективність культурної ідентифікації різних категорій людей, що спілкуються в процесі професійного освоєння спеціалізованого досвіду. Практика свідчить, що комунікативне вміння є мистецтвом, яке можна здобути лише постійними вправами і систематичним тренуванням в говорінні. Навички усного мовлення передбачають автоматизовані дії. Актуалізація мовної поведінки класифікується за рівнями: репродуктивний рівень, адаптаційний рівень, варіативно-комбінаторний рівень.

Для оволодіння ораторським мистецтвом, крім бажання, слід зрозуміти, що означає володіти хорошою промовою і як цього досягти. Необхідно довести до досконалості компоненти мови – пошук слова, вміння будувати речення, логічно організувати висловлювання. Відчуття аудиторії, експресивне використання кінесики, доповнення раціонального змісту промови емоційним, забезпечують потрібний ораторський успіх.

Професійні види діяльності передбачають необхідність організувати взаємодію людей в умовах спеціалізованої праці, регламентованої нормативними вимогами. Особливість мови полягає в тому, що за допомогою кінцевого числа слів може бути описано безліч різних ситуацій. Для того, щоб описати ситуацію, носію мови необхідно завчити якомога більше “кліше ситуацій”. Це можливо за умови накопичення термінів, характерних для даної професії, оскільки вони позначають саме такі “кліше”.

Удосконалення мовленнєвої компетентності являє собою процес, що розвивається в часі. Наприклад, щоб стати в сучасних умовах юристом-професіоналом, здатним забезпечити передачу накопиченого досвіду за допомогою мови, необхідний щоденний труд, постійна звичка до самостійного аналізу подій і фактів, пошуку шляхів і способів спілкування з підлеглими. К. Гільті писав: “Природа дарує все велике ціною поту і зусиль і позбавляє справжньої зрілості те, що здобує без праці” [3]. Теоретичні висновки підтверджуються результатами опитувань фахівців, чия діяльність пов’язана з промовою. Для того, щоб добре говорити, необхідно: по-перше, слухати правильну мову, по-друге, говорити самому, щоб ті, хто слухає, помічали недоліки і допомагали усувати їх.

“... Промова постає перед слухачем як цілісна композиція, в якій кожен смисловий блок займає своє місце. Організація мови підпорядкована формальній схемі побудови композиції та ідейному змісту” [4, с.42]. Аргументативна промова за своєю природою конструктивна, тобто, спрямована не на руйнування поглядів, а на їх формування з урахуванням поставленої проблеми, на пошук певного рішення.

Завдання мовного впливу полягає в зміні мовної поведінки або позиції співрозмовника в потрібному для оратора напрямку. Тому важливо враховувати композиційні складові судової промови. Античний канон композиції виділяв в судовій промові такі частини, як: вступ, розповідь, доказ, спростування і висновок. Цицерон виводив композицію з самої природи красномовства, яка вимагала від оратора "... спочатку зробити вступ, потім пояснити справу, потім довести його правоту, зміцнюючи власні докази і спростовуючи докази супротивника. Закінчити слід висновком і кінцівкою" [5, с. 192].

Кожна з композиційних частин підпорядкована загальному задуму промови, але має і самостійні завдання. Композиційні частини розглядаються в риторичі як самостійні риторичні аргументи. Канон їх розташування не є жорстким, але він важливий для загального уявлення про принципи побудови промови. Сучасні промови в суді рідко будуються за таким композиційним каноном.

Однак теоретичні уявлення про композицію судового виступу багато в чому зобов'язані сьогоденні риторичним правилам, оскільки вони не тільки виникли з їх творчого осмислення, але і не суперечать канонічним засадам звинувачення і захисту.

Культура мови невіддільна від загальної культурної компетентності. Щоб підвищити якість своєї промови, значення кожного слова слід розуміти. Вільне використання наявного лексичного запасу передбачає певну частотність практичного застосування слів.

Мовна практика є основним засобом формування риторичних умінь і навичок. Йдеться про опис людиною спостережуваних і виконуваних дій, а також уявне відтворення дії, яку потрібно зробити. Мовна поведінка включається в сукупність людської практики, людської діяльності і вимагає певних знань, умінь і навичок. Соціо професійна мовна компетентність передбачає наявність ряду умінь: швидко орієнтуватися в умовах спілкування; планувати свою промову; вибирати зміст висловлювання; знайти лексичні засоби для передачі змісту; забезпечити зворотний зв'язок з партнером по спілкуванню.

Захисна промова являє собою єдиний закінчений цілий мовленнєвий твір. Захисна промова розпадається на три основні частини: вступ, центральну (головну частину) і висновок. Все в початковому фрагменті промови (від композиційної організації мікротексту, до внутрішнього самовідчуття оратора) підпорядковане завданню встановлення комунікативного контакту з судом. В основній (головній) частині зосереджені тема промови та її зміст.

Правила побудови оповідної частини були розроблені ще античними риториками. Вони полягають в наступному: знайти найвигіднішу точку зору, торкнутися тільки основних і найбільш правдоподібних фактів, говорити коротко, образно, пам'ятати про те, що інтерес до промови залежить від інтересу до оповідання. Коментуючи рекомендації Квінтіліана, науковці зазначають, що розповідь має відрізнятися не тільки ясністю, але і правдоподібністю: "Істина не завжди правдоподібна, тому недостатньо тільки знайти її, але треба їй надати ще характер правдоподібності. Обставини справи повинні бути викладені так, щоб підготувати суддів до тих доказів, які будуть наведені в подальшому" [6, с.456]. Необхідною якістю хорошого оповідання, на думку Квінтіліана, є "очевидність". Поняття очевидності точніше відображає те, що багато авторів називають правдоподібністю.

Н. А. Колотілова загалом погоджується з думкою О. Г. Тимофєєва, який сформулював ідеал очевидності як процесуальну достовірність (незаперечність). Вона "виходить тоді, коли подія, за законами людського мислення, не може бути представлена в іншій формі" [7, с.81].

Аристотель вважав, що основними частинами ораторської промови є виклад і спосіб переконання, при цьому він підкреслював, що у викладі "...факти всім відомі, потрібно лише нагадувати. Для більшості таких випадків розповідь зовсім не потрібна". Такий підхід до оповідання визначається вихідною риторичною парадигмою, згідно з якою, "в риторичі тільки докази мають ознаки, що властиві ораторському мистецтву, а все інше – аксесуари" [8, с. 157].

Сучасна судова промова не цілком укладається в цю парадигму, оскільки власне мовний відрізок оповідання можна розглядати як самостійний аргумент.

Методологічний зміст частин античного канону композиції вплинув на композиційну організацію сучасної судової промови в тому, що доказ визначає структуру всієї захисної промови. Він розкриває логіку досліджуваної судом події і, виходячи з цієї логіки, реконструює образ, який представляє собою основу для пізнання справи.

Процес формування риторико-комунікативних компетентностей може бути представлений послідовністю використання педагогічних методик. А саме:

уміння орієнтуватися в ситуації і зміст спілкування:

– усвідомлювати свій комунікативний намір (чи є бажання вступати в активне спілкування чи ні);

– за окремими ознаками (назвою, початком, зовнішніми прикметами) припускати предмет мовлення, загальний характер висловлювання.

Уміння планувати подальші мовні дії:

– уточнювати завдання сприйняття (гранично повно “вичерпати” інформацію або взяти її частково;

– підготуватися до заперечення або розвитку думки;

– підтримати співрозмовника або продумати спосіб заперечення тощо).

– Уміння проникати в сенс висловлювання:

– розуміти значення слів, форм слова, конструкцій, інтонації, міміки, жестів;

– реагувати на ці сигнали тексту і співрозмовника;

– аналізувати склад мікротем і формулювати загальну тему висловлювання;

– визначати логіку розвитку думки автора промови і його основну думку, прямо сформульовану в тексті; розкривати думку, що не сформульована прямо в тексті (підтексті);

– відчувати загальну тональність висловлювання, ставлення оратора до предмета промови.

Уміння здійснювати контроль сприйняття промови:

– усвідомлювати ступінь розуміння висловлювання;

– оцінювати його відповідність внутрішній установці і задачі сприйняття;

– користуватися прийомами вдосконалення розуміння тексту [9].

Для визначення конкретних прийомів і методів роботи з формування комунікативних компетентностей необхідна характеристика умінь, співвіднесення з природою кожного виду мовної поведінки і з комплексом мовних навичок, з рівнем мовної культури партнера по спілкуванню.

Навички припускають завчені автоматизовані дії, користування наявним у людини лексичним запасом, нормативно-правильним формуванням висловлювання, композиційним структуруванням тексту, технікою мовленнєвої взаємодії з партнером.

Такими критеріями є:

– використання термінологічної лексики і контекстне її застосування, забезпечення доступності матеріалу через образні порівняння, приклади, метафоризацію, описовість;

– побудова простих граматичних конструкцій з орієнтацією на розуміння оточуючими з певним рівнем освіти і підготовки;

– логічність і послідовність у викладі матеріалу;

– якісні параметри техніки мовлення: тем і ритм, сила голосу, тональність, супровід мімікою, жестами, рухами.

Почуте слово не входить відразу в лексичний запас людини. Для того, щоб нове слово увійшло в “активну лексику”, необхідно повторити його не менше двохсот разів, причому у контексті. В результаті неодноразово повторюване слово переходить в мовну навичку і в потрібній ситуації вживається автоматично.

В умовах публічної промови (публічного виступу) з'ясовується, що письмові навички, що дозволяють здійснити тривалий процес вилучення забутого слова, не дають можливості налагодити безперервний процес мовного спілкування. У хід йдуть слова “для зв'язки”, для надання форми безперервній промові. Скористатися заздалегідь заготовленим в письмовій формі текстом вдається не завжди.

Слід також зазначити, що в умовах сучасної культури риторика як навчальна дисципліна має право претендувати на гідне місце в юридичному вузі. Через слово люди виявляють своє ставлення до світу, внутрішній намір діяти відповідно до обставин. За допомогою мови людина показує оточуючим свою готовність до діяльності, реалізує свої розумові процеси і попереджає оточуючих про прийняття рішення.

Висновок. З античних часів риторика вважають інструментом управління в політичній системі суспільства. За Аристотелем, суспільний державний устрій – це перш за все мовна організація суспільства. Риторика є засобом організації держави. Поширення риторики є показником демократичного устрою держави. Юрист повинен уміти перш за все здійснювати безпосереднє спілкування і взаємодіяти з іншими людьми, колегами. За допомогою спілкування і поведінки реалізуються цілі його практичної діяльності. Ефективність діяльності юриста визначається його риторичними вміннями як фахівця.

У міру інтелектуалізації праці значення риторико-комунікативної культури юриста зростає. Активна мовна поведінка як безперервний ланцюг усних висловлювань, забезпечує досягнення певних соціальних цілей, які зумовлені потребами особистості в процесі його активно-перетворюючої діяльності. Оволодіти усним словом непросто. Це мистецтво, яке вимагає хорошого знання предмета, гнучкості та ясності мислення та інших особистісних якостей, що дозволяють динамічно реагувати на вимоги навколишнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Владимиров Л. Е. Пособие для уголовной защиты. Санкт-Петербург.1911. 230 с. 2. PerelmanCh., Olbrechts – TytecaL. TheNewRhetoric. ATreatiseonArgumentation. NotreDame . London, 1969. 256 p. 3. Гильти К. Открытие тайны ораторского искусства. Санкт-Петербург. 1901. 4. Сагач Г. М. Похвальне красномовство: Практичний посібник для вчителів, студентів серед. та вищих навчальних закладів. Київ: ІЗМН, 1996. 156 с. 5. Цицерон Марк Туллий. Три трактата об ораторском искусстве. Москва: Наука, 1972. 471с. 6. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: Навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2003. 311с. 7. Колотилова Н. А. Риторика. Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури 2007. 232 с. 8. Аристотель. Риторика // Античные риторики / Под ред. А. А. Тахо – Годи. Москва: МГУ, 1978. 352 с. 9. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 т. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки / За ред. О.І. Піскунова. Київ: Радянська школа, 1983. 488 с.

REFERENCES

1. Vladimirov L. E. Posobie dlja ugovolnoj zashhity [Criminal defense allowance]. Sankt-Peterburg.1911. 230 p.[in Russian]. 2. PerelmanCh., Olbrechts – TytecaL. The New Rhetoric. ATreatiseonArgumentation. NotreDame . London, 1969. 256 p. [in English]. 3. Gil'ti K. Otkrytie tajny oratorskogo iskusstva [Discovering the secrets of oratory]. Sankt-Peterburg., 1901 [in Russian]. 4. Sagach G. M. Poxval'ne krasnomovstvo: Prakty'chny`j posibny`k dlya vchy`teliv, studentiv sered. ta vy`shhy`x navchal`ny`x zakladiv [Laudatory redness]. Kyiv: IZMN, 1996. 156 p. [in Ukrainian]. 5. Ciceron Mark Tullij. Tri traktata ob oratorskom iskusstve [Three treatises on oratory]. Moscow: Nauka, 1972. 471 p. [in Russian]. 6. Macz`ko L. I., Macz`ko O. M. Ry`tory`ka: Navchal`ny`j posibny`k [Rhetoric]. Kyiv.: Vy`shha shkola, 2003. 311p. [in Ukrainian]. 7. Kolotilova N. A. Ry`tory`ka. Navch. posibny`k [Rhetoric]. Kyiv.: Centr uchbovoyi literatury` 2007. 232 p. [in Ukrainian]. 8. Aristotel`. Ritorika // Antichnye ritoriki / Pod red. A. A. Taho – Godi [Rhetoric // Antique Rhetoric]. Moscow: MGU, 1978. 352 p. [in Russian]. 9. Ushy`ns`ky`j K. D. Vy`brani pedagogichni tvory`: V 2 t. T. 1. Teorety`chni problemy` pedagogiky` / Za red. O. I. Piskunova [Theoretical problems and pedagogics]. Kyiv: Radyans`ka shkola, 1983. 488 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 15.04.2020 р.

Д. Скворонський

Dmytro Skovronskyy

Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education of
the National University "Lviv Polytechnic" Candidate of Law,
Associate Professor of Theory, History and Philosophy of Law

**FORMATION OF RHETORICAL AND COMMUNICATIVE
COMPETENCES OF A COURT SPEAKER**

The dynamic changes of today are manifested in the redistribution of the roles of the subject and the object of communication in the context of the growth of their professional knowledge. Therefore, in the context of modern information culture, the educational paradigm of information transformation is also significantly altered. The outward expression of a lawyer's professional culture is evident in his rhetorical and communicative culture. It also reflects the entire socio-cultural experience that combines the components of the specialized and the ordinary.

Key words: rhetoric, communication, professional activity, lawyer, speech, skills.